

Ku genéze autobiografického gesta v literárnom diskurze

KATARÍNA BEDNÁROVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

ABSTRAKT

Štúdia sa zaoberá teoretickým a literárnohistorickým aspektom autobiografického písania, pričom sa opiera o francúzsky teoretický diskurz. Pokúša sa vymedziť charakter a obsah pojmu autobiografické písanie, zaoberá sa problematikou autorského subjektu, dotýka sa problému historiografie, žánrových charakteristík a recepcie. Stručne približuje vývin autobiografického písania v posledných desaťročiach.

NA ÚVOD

Autobiografické gesto ako postoj k sebe samému s cieľom sebapoznania, ako sebaaprezentácia navonok, i ako pokus o vymedzenie a definovanie vlastnej identity vo vzťahu ja – oni, je v literatúre prítomné otvorene či skryto od antiky po súčasnosť. Obraz seba samého utváraný prostredníctvom literárneho textu či reflektovaný písaním o sebe nadobúda z vývinového hľadiska rozmanité podoby. Autobiografické gesto sa dá chápať ako textotvorná modalita konkretizovaná v jednotlivých žánroch personálnej či intímnej literatúry. Ako modalita, ktorú určujú tri faktory: podoba píšuceho subjektu a miera jeho sebaprojekcie do pozície hermeneutického objektu, miera referenciality v pomere k fikcionalite a napokon adresát textu, ktorým je okrem tretej osoby expedient sám. Pamäti, spovede, svedectvá, personálne kroniky, denníky, blogy, listy, dialógy, rozhovory a myšlienky obrátené k sebe, eseje, literárne autoportréty, autobiografie, žánrovo hybridné autobiografické texty, autofikcie, písanie-rozprávanie-príbely seba/o sebe a texty, v ktorých sa vlastný život autora stáva umeleckým produktom či verejne dostupným, nekontrolované nahliadateľným predmetom, sú žánrové konkretizácie tzv. personálnej či intímnej literatúry. Ich teoretická analýza i konkrétna textová interpretácia si vyžaduje venovať sa v prvom rade problematike literárneho subjektu a obrazu Ja v texte, otázkam identity, pojmom pravda, úprimnosť, autenticnosť vzhľadom na fikciu a jej eventuálnu prítomnosť v texte, problém prekračovania súkromného a verejného priestoru, žánrový synkretizmus a hybridizácia nabádajú prehodnotiť hranice literárnosti, ale aj čitateľskej recepcie.

Východiskom nasledujúcich úvah je francúzska teoretická literatúra, ktorá v reflexii autobiografického písania zohrala kľúčovú úlohu v európskom kontexte. Za potrebné pokladám venovať sa predovšetkým niektorým aspektom premýšľajúceho a píšuceho Ja, literárneho subjektu a naznačiť ich význam. Dôležité je zmieniť

sa o historiografickom aspekte a teoretickom koncepte autobiografie Ph. Lejeuna.

SEBASKÚMANIE, SEBAPOZNANIE A SUBJEKT LITERÁRNEHO TEXTU

Pri skúmaní autobiografického gesta v literárnom diskurze nevyhnutne narazíme na otázky spojené s kategóriou subjektu, s kategóriou individua vo vzťahu k sebe a k spoločnosti, s kategóriou ontogenézy a poznania,

pravdy a autenticity. Posledné dve kategórie sa javia z hľadiska literatúry ako dve zložky referenciality v opozícii k fikcionalite. Autorský subjekt je však so svojou skúsenosťou a intenciou prítomný v každom literárnom texte. Hranica, za ktorou sa začína autotélické fungovanie textu býva občas nejasná, a aj príliš častá čitateľská intencia hľadať vo všetkom stopy autora preceňuje túto kategóriu. Preto v súvislosti s autobiografickým písaním je na mieste relativizovať.

Ak uvažujeme o myšliacom, píšúcom a zároveň opisovanom, subjekte, bolo by vhodné pristiaviť sa pri dvoch pojmoch, s ktorými pracovali francúzski filozofi Michel Foucault (1926–1984) a Bernard Stiegler (1952): *starostlivosť o seba samého* (soin de soi) a *technológie/techniky seba samého* (techniques de soi). M. Foucault rozpracúva tieto pojmy okrem iného v súvislosti s pedagogickou, etickou a ontologickou podmienkou konštituovania subjektu a jeho prejavov v súvislosti s mocou.¹ Stiegler sa pokúša definovať individuum v situácii telekracia verzus demokracia a súčasného stavu industriálnej spoločnosti, pričom rozlišuje tri kvalitatívne stupne ľudského života a bytia: *subsistance* – ako život prejavovaný vo svojej fyziologickej a konzumnej potrebe, *existence* – ako transformáciu jedinca na vyššom kvalitatívnom stupni bytia, keď bio-psychické vnútro reaguje so sociálnym, jazykovým a technickým vonkajškom, a napokon *consistance* – keď sa *existence* stane individuáciou. A na to je nevyhnutná hypomnéma (záznam, poznámka) ako pamäťová technika.² Pamäťové techniky analyzoval Michel Foucault ako techniky „sebaspisby“ (écriture de soi). Pri ich označovaní si pomohol práve starogréckym termínom hypomnéma, ktorý predstavuje od Platónových čias veľkú filozofickú otázku. Samotný Platón ponímal už spisbu (písmo, písanie) ako hypomnésis, čiže ako technickú pamäť.³ M. Foucault formuluje *praxe seba samého, praxe sebautvárania subjektu*, ktoré je nevyhnutné pestovať v záujme toho, aby človek „našiel svoju prirodzenosť, znovu... nadviazal kontakt so svojim pôvodom a obnovil... plný a pozitívny vzťah k sebe samému“⁴ čo je neustále sa opakujúca situácia individua. Sebazedokonalenie sebaopoznaním a potvrdzovanie identity introspektívnym skúmaním spolu s hľadaním identity cez konfrontáciu Ja–Oni a so sebaopoznaním vo verejnom priestore sú situácie, v ktorých sa individuum na jednej strane vyčleňuje z kolektívu (partikularizuje) a na strane druhej hľadá alebo chce potvrdiť svoju jedinečnosť alebo len čiru existenciu. Verbalizácia a textualizácia týchto snáh je prostriedkom a cieľom v jednom.

Pre štúdium autobiografického literárneho diskurzu v tom najširšom genologickom a historiografickom rozmedzí, pre jeho reflexiu ako uvažovanie, v ktorom sa autor obracia predovšetkým k sebe samému, je veľmi podnetná Foucaultova štúdia *Technológie seba samého*.⁵ Hoci ich výskum sa týka predovšetkým dvoch veľkých historických období – antiky a raného kresťanstva – a hoci podnetom hermeneutiky technológií seba samého bolo pre Foucaulta štúdium pravidiel, povinností a proxibície sexuality, s tým spojené zákazy a obmedzenia a povinnosť povedať pravdu o sebe samom, môžeme v jeho úvahách nájsť aj východiská k literárnemu autobiografickému

diskurzu. Na priblíženie kontextu svojho štúdia Foucault v spomínanej štúdií uvádza:

Už viac ako dvadsaťpäť rokov je mojím cieľom načrtnúť históriu rozličných spôsobov, akými ľudia v našej kultúre rozvíjajú vedenie o sebe samých: ekonómiu, biológiu, psychiatriu, lekárstvo a kriminológiu. Pri skúmaní tohto vedenia je podstatné nebrať ho za bernú mincu, ale analyzovať tieto takzvané vedy ako veľmi zvláštne „hry pravdy“, ktoré sú späté so špecifickými technikami, aké ľudské bytosti používajú na pochopenie seba samých. (2000,187)

Autor dospel v tejto súvislosti k štyrom hlavným druhom technológií, ktoré sa dajú chápať ako matrice praktického rozumu, fungujúce spolu: 1. technológie výroby, 2. technológie znakových systémov, 3. technológie moci a 4. technológie seba samého, „ktoré jednotlivcom umožňujú, aby sami alebo pomocou druhých vykonali isté operácie na svojich telách a dušiach, myšliach, konaniach, a spôsoboch bytia, a zmenili sa tak, aby dosiahli istý stav šťastia, čistoty, múdrosti, dokonalosti alebo nemsrteľnosti“ (tamže, 188). Ak sa vyššie spomínané operácie realizujú aj prostredníctvom slova, záznamu, textu, ktorý môže byť prejavovým predpisom „staraj sa o seba samého“, „zaoberaj sa sebou samým“, či v inej polohe „poznaj seba samého“, otvára sa tu možnosť vidieť autobiografický diskurz ako jednu z foriem starostlivosti o seba samého či sebapoznania. Písanie (*grafein*) o vlastnom (*auto*) spôsobe žitia (*bio*)⁶ je teda popri filozofickej a spirituálnej ceste k sebapoznaniu dôležitým prvkom, v ktorom sa javí ako technika spoznávania individuálneho, vnútorného bytia, či ako cvičenie, duchovná príprava. V „helenistickom a imperiálnom období“, v ktorom Foucault skúma pojem starostlivosti o seba samého

je aj písanie dôležité. Medzi úlohami, ktoré táto starostlivosť zahrnuje, je aj úloha robenia si záznamov o sebe samom a ich opätovné čítanie, písanie úvah a listov priateľom, ktorí potrebujú pomoc, uchovávanie poznámkových zošitov, aby sme sa mohli vracieť k užitočným pravdám. Senecove listy sú príkladom takýchto cvičení seba samého. ... V helenistickom období... písané slovo prevážilo... Starostlivosť o seba samého sa odteraz spojila so sústavnou písomnou činnosťou. Ja sám je čosi, o čom sa dá písať, je to téma alebo objekt (subjekt) písomnej činnosti. Nie je to moderná črta zrodená z reformácie alebo romantizmu; je to jedna z najstarších západných tradícií. Keď Augustín začal písať svoje *Vyznania*, bola už dobre zavedená a zakorenená. (tamže, 196)

Verbalizácia, textualizácia a fikcionalizácia autentických zážitkov môže fungovať v súčasnej literatúre aj ako spôsob terapie, vyrovnávania sa s traumami, ako sú blízkosť vlastnej smrti, smrť blízkej osoby, choroba, náboženský vnútorný konflikt, nevyhranená sexuálna orientácia a pod.⁷ Spomínané tri operácie nazýva psychoanalýza intelektuálnou. Ide o proces, „ktorým sa subjekt usiluje dodať svojím konfliktom a emóciám diskurzívnu podobu a tým ich ovládať“.⁸ Verbalizácia, textualizácia a fikcionalizácia skúsenosti so sebou samým sa v psychoanalýze presnejšie a na inej rovine označuje ako racionalizácia: „postup, ktorého prostredníctvom sa jedinec usiluje podať z logického hľadiska súvislý alebo z morálneho hľadiska akceptovateľný výklad postoja, činu, myšlienky, citu atď., ktorého skutočné motívy nie sú uvedomené...“ (Laplanche, J., Pontalis, J.-B. 1996, 420). Využívať psychoanalytické postupy na interpretáciu autobiografického gesta by bolo nanajvyš odvážne a nezodpovedné, treba však naznačiť, že poznatky z psychoanalýzy sa dajú produktívne využiť v interpretácii autobiografických textov, čo robí aj francúzska psychoanalytická literárna kritika a psychokritika.⁹

Verbalizáciu, textualizáciu a fikcionalizáciu autentických zážitkov, vlastného života

a jeho príbehu možno pokladať aj za tri stupne literarizácie a štylizácie: verbalizácia ko-rešponduje s fragmentárnym písaním, textualizácia s písaním na rozhraní dokumentu a literárneho textu a fikcionalizácia odkazuje na autobiografiu ako román a na autofikciu, v ktorých funguje pravidlo identity autora, rozprávača a hlavnej postavy a recepčná konvencia, čo zahŕňa a vysvetľuje „autobiografický pakt (dohoda, zmluva, dohovor, konvencia)“, ktorý západoeurópska literárna veda pozná ako autobiografický koncept Ph. Lejeuna, francúzskeho literárneho vedca a historika, ktorý v sedemdesiatych rokoch 20. storočia položil základy moderného literárnovedného skúmania autobiografie. Ide tu o autorsko-čitateľskú (tichú) dohodu, zaužívaný spôsob apercepcie a recepcie autobiografického textu, vedomie textových konvencií autobiografického písania.¹⁰

K dejinám autobiografického písania

Ak budeme vychádzať z prejavu individuálneho gesta obráteného do vnútra bytosti a k životu jeho iniciátora, počiatky autobiografického písania by sme mohli situovať do kontextu antickej a ranokresťanskej kultúry, v ktorom sa zhromaždilo značné množstvo literárnych pamiatok autobiografického a autotélického charakteru. Ná-zory literárnych historikov a teoretikov sa však rozchádzajú v tom, aké podmienky majú byť splnené, aby sa legitímne hovorilo o autobiografickom žánri. Keďže žáner sám je do značnej miery heterogénny, určiť jeho začiatky je otázne.

Už v staroveku malo individuum na jednej strane povinnosť starať sa o seba samého, hľadať sa s cieľom nájsť v sebe pravdu, a na druhej strane malo neskôr povinnosť pracovať na sebe a na spásu svojej duše. Ak sa už v tomto období písanie o sebe pokladá za jednu z legitímnych techník, v ktorej autotélické písanie prekračuje hranicu intímneho, osobného sveta a zverejňuje sa, potom niektoré diela Platónove, Senecove či Ovidiove, ale aj diela iných antických autorov, a rovnako aj *Vyznania sv. Augustína*, tak ako ich vysvetľuje Foucault, sú texty, ktoré sa dajú pokladať za prvé praktiky introspektívneho zaznamenávania spôsobu autorovho života a jeho poznávania, za prvé texty autobiografického písania.

Pri postupnom utváraní autobiografického literárneho korpusu zohráva rozhodujúcu úlohu konštelácia vzťahu individua a spoločnosti/spoločnosti, v ktorej individuum funguje. Postupné utváranie slobodného subjektu, reflektujúceho Ja záviselo od kultúrnych, sociálnych a politických podmienok daného obdobia. Náboženstvo, „oficiálny“ koncept individua a politický charakter spoločnosti so zákazmi, imperatívmi a preferenciami utvárajú zakaždým iné podmienky pre vznik autobiografického diskurzu, pre jeho charakter, recepciu a reflexiu. Zreteľne sa to dá odvodiť z Foucaultovej štúdie, ale možno sa oprieť aj o iné výskumy. Ph. Lejeune na margo úlohy náboženstva a sociálneho usporiadania píše: „Autobiografia v nijakom prípade nie je forma, ktorá by bola v literatúre prítomná stále. Nepoznajú ju tradicionalistické, prísne hierarchizované civilizácie. Je de facto zakázaná v islamskom náboženstve.“¹¹ Skúmanie genézx autobiografického písania sa preto nevyhnutne týka sociologických, antropologických, ale aj religióznych aspektov.

Za medzník pri pokusoch o dejiny autobiografického písania sa pokladá 18. storočie. Popri novej situácii individua, slobodného a emancipovaného, sa berie do úvahy aj rozsah a obsah pojmu autobiografického písania, ktorý zužuje. Hovorí sa presnejšie o autobiografii a ako kritérium sa už berú žánerové charakteristiky. Svätý Augustín

a jeho *Vyznania* (XXXX, *Confessiones*), korešpondencia Abélarda a Héloise (pôvodne *Historia calamitatum, Epistola*, okolo roku 1132), Montaignove *Eseje* (XXXX, *Essais*) už možno pokladať za prípravu k literárnemu žánru autobiografie, ktorý sa etabluje vznikom *Spovedí* (*Les Confessions*, 1782 a 1789) a *Prechádzok snívajúceho samotára* (*Les Rêveries du promeneur solitaire*, 1782) Jeana-Jacqua Rousseaua.¹² Ph. Lejeune však vo svojej normatívnej práci *Le pacte autobiographique* (1975, Autobiografický pakt) upozorňuje na relativnosť historiografie a potrebu vyvarovať sa omylov špeciálne pri koncipovaní dejín autobiografického žánru. Upozorňuje na *ilúziu večnosti* existencie daného žánru (v duchu presvedčenia, že potreba sebareflexie je pre ľudskú existenciu prirodzená) a ďalej hovorí o *anachronizme recepcie* spôsobenom vnímaním žánru a jeho charakteristík cez prizmu súčasných noriem a žánrových charakteristík, ktoré sa týkajú ich-formy, pojmu autora a osobného zaangažovania a pod., pričom sa zabúda na celosť literárneho systému a pomerného miesta autobiografie v ňom, i na recepciu autobiografie ako takej. Sem patrí aj *ilúzia zrodu žánru*. Lejeune kriticky poukazuje na historiografické pokusy, ktoré chápe ako ideologický a mytologický pokus bez väčšej historickej váhy aj pre vágnosť definície žánru.

Lejeune neodmieta kontinuálny, lineárny pohľad na vývin autobiografického písania a autobiografie ako žánru. Jeho pohľad však modelujú historické, sociologické a antropologické aspekty, ale redovšetkým hľadisko literárnej recepcie.¹³

Rousseauovo historické prvenstvo zdôvodňuje Lejeune prítomnosťou troch „revolučných“ zmien, ako podmienok pre zrod žánru. Hovorí o psychologickkej, spoločenskej a literárnej revolučnej zmene.¹⁴ Psychologická zmena sa týka Rousseaua samotného. Spočíva jednak v jeho komplikovanom zdôvodňovaní a v metóde autobiografie, ktorá vznikla v snahe napraviť chyby a omyly Rousseauových biografov, ktorí ho dostatočne nepoznali, v túžbe napraviť verejnú mienku o sebe. Rousseau vychádza z premisy, že dostatočne môžeme poznať iba sami seba. Tu si však vzápätí kladie otázku poznateľnosti vlastného vnútra a v podstate si protirečí. Váha medzi dvoma cieľmi: jednak chce zovšeobecniť situáciu tým, že znásobuje porovnateľné autobiografie, a jednak polarizuje situáciu okolo seba tým, že robí zo seba samého vzor aj mučeníka. Metódu, ktorou Rousseau postupuje, Lejeune charakterizuje dvoma revolučnými gestami: ide o gesto *historicity* (historicité) a *úplnosti* (exhaustivité). Historicita je chápanie vlastného života ako osobného príbehu/histórie, čo bolo podľa Lejeunových slov v 18. storočí ešte postup neznámy. Rousseau však veril, že dospelého človeka nemožno pochopiť bez toho, aby sa nebrali do úvahy zložité premeny, ktorým je ľudský život vystavený a ktoré ho modelujú v interakcii z rôznym prostredím. Verí teda v to, že človek má svoj osobný príbeh. Ten treba preskúmať, a cezeň je potom jeho život pochopiteľný a poznateľný. Toto vedomie bolo preňho výzvou hľadať a spoznávať. Gesto úplnosti zase napĺňa postulátom „povedať [o sebe] všetko“. Rousseau sa tak podľa Lejeuna stal zakladateľom metódy rozprávania životného príbehu (*récit de vie*) a predbehol v určitom ohľade modernú psychológiu a antropológiu. Rousseau si však položil aj otázku legitimacy autobiografie a jej reprezentatívnosti. V tejto súvislosti sa Lejeune odvoláva na problematiku pamäti/memoárov, ktoré mohli písať (už za čias antiky) iba osobnosti verejne činné, uznávané, vážene a verejne prospešné. Zjednotené povedané Lejeunovými slovami, Rousseau sa rozhodne vymeniť verejné spoločenské postavenie za individuálnu zásluhu, (historicky závažné) udalosti za myš-

lienky a pocity individua, a tým všeobecne legitimizuje autobiografiu ako všeobecne prístupnú formu. Prestupovanie hranice verejného a intímneho, kolektívneho a individuálneho sa neuskutočňuje prvýkrát. O tejto otázke hovorí M. Foucault v súvislosti s nazeraním na seba samého, s pripomínaním pravdy o sebe v antickej spisbe, kde sa právo verejne hovoriť o sebe prisudzovalo iba podľa verejnej zásluhy, ale postupne sa prenášalo aj na súkromné osoby (Foucault 2000).

Triádu uzatvára zmena týkajúca sa literatúry a jazyka. Spočíva v Rousseauovej snahe vytvoriť estetiku autobiografie v spojení s etikou pravdy, teda „vymyslieť jazyk“ autobiografického písania. Lejeune ho interpretuje takto:

Takáto estetika je definovaná najprv sériou odmietnutí: odmietnutím *písať uhladene* (znamenalo by to „maskovať sa“), odmietnutím uchýliť sa k homogénnej kompozícii (chvála pestrosti a neporiadku). To je odmietnutím klasickej rétoriky. No ak sme už predtým mali do činenia s tým, že Dobro je podriadené Pravde, teraz máme do činenia s Krásnom. Stojíme pred hľadaním *estetiky pravdivosti* mimo akéhokoľvek konvenčného jazyka. A Rousseau práve hovorí, že tieto prostriedky treba „vymyslieť“. (Lejeune 2009, 58)

Ak teda prijmeme Rousseauove autobiografie ako medzník a zrod žánru v modernom slova zmysle, ďalej možno dejiny autobiografie aspoň vo francúzskom kontexte viesť cez Constanta, Chateaubrianda, Stendhala, a od začiatku 20. storočia cez autobiografické diela a koncepty A. Gida, M. Leirisa, J. Greena, N. Sarraute, J.-P. Sartra, S. de Beauvoir, G. Pereca a mnohých ďalších. Možno by bolo jednoduchšie vymenovať francúzskych autorov, ktorí sa nevenovali autobiografickému písaniu. Francúzsky literárny priestor možno bez rozpakov nazvať *autobiografickým priestorom* (espace autobiographique), ktorým Lejeune pomenúva reliéf formovaný vzťahom román-autobiografia.

AUTOBIOGRAFIA A „AUTOBIOGRAFICKÝ PAKT“

V úvode som hovorila o autobiografickom geste ako o textotvornej modalite konkretizovanej v jednotlivých žánroch personálnej či intímnej literatúry, teda aj v autobiografii. Autobiografia sa najčastejšie stotožňuje s autobiografickým románom – ako „literárne stvárnenie látky, resp. sujetových motívov vlastného života; druh memoárovej literatúry“¹⁵ bez pevne určenej formy. Ten istý zdroj uvádza ako formu apológiu, báseň, prózu, dialóg, dobrodružné rozprávanie, filozofickú úvahu, list, esej, rozprávania v prvej i tretej osobe, pričom sa opiera o nemecké a anglické pramene.

Vo frankofónnom kontexte autobiografiu definuje Lejeune nasledovne: „Retrospektívne rozprávanie v próze, ktoré vytvára skutočná osoba o vlastnej existencii, keď zdôrazňuje svoj individuálny život, osobitne príbeh/históriu vlastnej osoby“ (1996, 14). Definičnú operáciu ohraničuje dvomi základnými relativizujúcimi determinantmi – historickosťou a textovosťou. Definícia pokrýva obdobie od roku 1770 a týka sa iba európskej literatúry; z hľadiska textu vychádza z pozície čitateľa, čo mu umožňuje lepšie postihnúť fungovanie týchto textov. Uvedená definícia funguje v rámci štyroch kategórií – 1. jazyková forma (rozprávania/récit, próza), 2. sujet (individuálny život, personálna história), 3. situácia autora – identita autora (ktorého meno odkazuje na reálnu osobu) a rozprávača, 4. pozícia rozprávača – identita rozprávača a hlavnej postavy a retrospektívna perspektíva rozprávania. Autobiografiou je podľa Lejeuna každé dielo, ktoré spĺňa zároveň všetky podmienky uvedené vo všetkých štyroch kategó-

riách. Prechodné žánre spĺňajú iba niektoré z uvedených podmienok, a sú to pamäti, biografia, personálny román, autobiografická báseň, denník, literárny autoportrét, esej (všetko Lejeune 1996, 14). Autobiografický pakt spočíva v akceptovaní identity autora a rozprávača, v dôvere medzi čitateľom a autorom, ktorý hovorí o sebe celú pravdu a čitateľ ju ako takú prijíma. Základom takéhoto vnímania je referencialita, autenticita, otvorenosť, lojálnosť.

Povedať pravdu o svojom živote je však veľmi komplikovaná činnosť a často sa ponáša skôr na hru na pravdu, ako už bolo spomenuté. Oscilovanie medzi pravdou, pravdepodobnosťou, podobnosťou medzi autorom a čitateľom, medzi kreovaním a recipovaním sa napriek uzavretému paktu či prijatej konvencii dobre odráža aj v tom, čo Lejeune ohraničuje *autobiografickým priestorom* a nazýva *fantazmatickým paktom*, ktorý je nepriamou formou autobiografického paktu, a *stereografiou* (1996, 41–43). Ide o ilúziu, resp. klišé o vzťahu románu a autobiografie v súvislosti s vyjadrenou a chápanou pravdou: východiskové klišé odovzdáva posolstvo, že autobiografické písanie nikdy nie je absolútne úprimné a že v podstate viac pravdy, týkajúcej sa autora, nájde čitateľ v románe (A. Gide). Iba fikcia neklame (F. Mauriac). Ide tu o obrátenú polohu románu, ktorú Lejeune ilustruje ešte príkladom A. Thibaudeta a jeho paralelou písania románu a autobiografie, pričom román pokladá za hlboký a zložitý a autobiografiu za povrchnú a schematickú. Ak to, čo tvrdia Gide a Mauriac, sa ponáša na Thibaudetovo presvedčenie, je to len zdanie. Podľa Lejeuna spisovatelia vymedzujú autobiografický priestor, v rámci ktorého si želajú, aby sa čítalo celé ich dielo. Ďalej hovorí:

.... čitateľ často zabúda, že autobiografia sa javí na dvoch úrovniach: je jednou zo súčastí porovnávania, ale je zároveň aj *kritériom*, ktoré slúži na porovnanie. Aká je „pravda“, ktorú román umožňuje pochopiť lepšie ako autobiografia, ak nie pravda osobná, individuálna, intímna pravda autora, teda to, o čo sa snaží aj zámer autobiografie? Ak sa tak dá povedať, román sa vyhlasuje za pravdivejší, keď je sám autobiografiou. Od čitateľa sa teda žiada, aby čítal romány nielen ako fikciu, ktorá odkazuje na pravdu „ľudskej podstaty“, ale aj ako fantazmy odhaľujúce individuum. A túto nepriamu formu autobiografického paktu nazývam *fantazmatickým paktom*. (1996, 42)

Podľa Lejeuna sú potom román, či širšie vzaté literárna tvorba a autobiografia komplementárne. Celý tento priestor, kde texty navzájom súvisia, nazýva Lejeune *stereografiou*. Autobiografickým priestorom môže byť aj sieť genetovských paratextov a predtextov, ktorých autor je identický s autorom súvisiach literárnych textov. Aj keď Lejeune ľahko ironizuje autorskú intenciu (vyhnúť sa márnivosti sebaaprezentácie, legitimizovať sklon k istému druhu exhibicionizmu a pod.), faktom zostáva, že dvojzložková interpretácia stereotvorby, či paralelnej tvorby je prínosná.

NA ZÁVER

Koncom sedemdesiatych rokov 20. storočia sa autobiografické gesto konkretizuje nielen vo francúzskej literatúre v prozaickom útvare nazvanom *autofikcia*. Zjednodušene ju možno pokladať za prechodný útvar medzi autobiografiou a fikciou. Sám termín a textové charakteristiky vyvolávali a vyvolávajú rozsiahle teoretické polemiky. V tomto, ale aj v iných podobných žánroch sa dnes mení aj poloha subjektu a autotélický charakter tvorby: ak sa predtým autobiografické gesto sústreďovalo skôr na meditáciu ako vyústenie vlastného života do istého bodu, odtiaľ sa vlastný život autora

stáva umeleckým produktom, ktorý je fikcionalizáciou určený na verejné predvádzanie. Autorský subjekt radikálne ruší hranicu medzi súkromným a verejným, čím sa z hľadiska čitateľa etabluje istý druh voyeurizmu.

V osemdesiatych rokoch 20. storočia zaznamenávame aj nepriamu formu autofikcie a autobiografie pod žánrovým zaradením *récit de filiation* – rodový/rodinný príbeh. Emblematickými v tomto smere sa stali texty Annie Ernaux (*La place*, 1983, v slovenčine *Miesto medzi ľuďmi*) a Pierra Michona *Vies minuscules* (1984, *Maličké životy*).¹⁶

Literárny kritik Dominique Viart potrdzuje, že rodové rozprávanie môže byť zástupnou formou autobiografie: „Príbeh iného človeka – otca, matky alebo podobného predka – je nevyhnutnou odbočkou na ceste k sebe“¹⁷ a ďalej hovorí o textových znakoch, ktoré už znamenali odklon autobiografie k rodobému rozprávaniu, ale ich potvrdenie priniesla až literárnoteoretická reflexia v ďalších desaťročiach. „Nikto by nepísal svoju autobiografiu, keby konkrétne neodhalil svoju smrteľnú podstatu: smrť otca, matky, či brata môže stáť pri zrode portrétu mŕtveho človeka, a tento portrét sa vzápätí môže zmeniť na autoportrét“ (Lecarme, Lecarme-Tabone 2004, 129). Portréty iných slúžia ako zrkadlo vlastnej podoby a ako prostriedok sebazoznávania v konfrontácii s iným. Takým je napríklad aj autobiografický text S. de Beauvoir *Une mort très douce* (1964, *Veľmi ľahká smrť*),¹⁸ v ktorom konfrontuje seba s matkou a na tomto pozadí modeluje svoj autoportrét. Sebazoznávanie konfrontáciou s iným a konštrukcia identity postupným skladaním obrazov seba v rôznych životných situáciách a duševných rozpoloženiach (Ja-otec, Ja-matka, Ja-milenc, Ja-moja generácia, Ja-smrť, Ja-láska, Ja-samota, Ja-odlúčenie, Ja-choroba, Ja-bilancia života) je typická najmä pre A. Ernaux a jej dielo, ktoré sa teší neustálemu záujmu literárnovednej reflexie.

Intelektualizácia životnej skúsenosti, fikcionalizácia spomienky, diskontinuitné rozprávanie podporené inými formami pamäti (fotografia, korešpondencia, novinové texty, reklamné slogany, rodinne predmety a pod.), verbalizácia otázok spojených s rodovou a jazykovou identitou, fragmentárne písanie sú dnes frekventovanými postupmi a tematizáciami v rámci autobiografického písania.

Píšuce Ja viac či menej ambiciózne, viac či menej zahľadené do seba, viac či menej cudziemu pohľadu otvárajúce bránu k sebe ide dlhou cestou. Nikdy nebude kráčať samo. Vždy však bude odkázané, a dnes čoraz viac, na to, čo dvere, bránu, ba výklad čitateľ otvorí.

POZNÁMKY

¹ FOUCAULT, Michel, 2000, *Moc subjekt a sexualita*. Bratislava: Kalligram, prel. M. Marcelli.

² *Ars industrialis*, prednášky B.Stieglera, <http://arsindustrialis.org/>. Predmetné Stieglerove práce, napr. *La Télécratie contre la Démocratie* (2006), *Réenchanter le monde: La valeur esprit contre le populisme industriel* (2006), *De la démocratie participative: Fondements et limites* (2007), *Prendre soin, de la jeunesse et des générations* (2008), nie sú preložené do slovenčiny.

³ <http://arsindustrialis.org/zdruzenie-ars-industrialis-2005> (z francúzštiny preložil Pavel K.). Adjektívum technický – technique vo francúzštine – tu treba chápať etymologicky zo starogréckeho techné, čo znamenalo aj skúsenosť a znalosť.

⁴ FOUCAULT, M., 2000, *Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody*. In: *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kalligram, s. 133.

⁵ Tamže, s.186–214.

⁶ Grécke substantívum *bios* označuje nie fakt *život* sám, ale fakt *spôsobu*, akým človek žije, fakt modalít ľudského života, teda prostriedkov, prameňov a pod. (*Dictionnaire historique de la langue française*,

ed. A.Rey, Paris: Robert, 2006, diel I., s. 403.

- ⁷ Ak sa v štúdií odvolávame na francúzsku literatúru, môžeme v tejto súvislosti spomenúť ako referenčné texty autobiografické diela A. Gida, J. Greena, S. de Beauvoir, A. Ernaux, H. Guiberta a iných.
- ⁸ LAPLANCHE, J., PONTALIS, J.-B., *Psychoanalytický slovník*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1996, s.146, prel. A. Halvoník, M. Marcelliová, M. Puškárová.
- ⁹ Na ilustráciu môžeme spomenúť mená ako G. Bachelard, J.-P. Richard, Ch.Mauron, J. Kristeva a i., ktorých kritické myslenie sa orientuje od kritiky predstáv, mýtov po nevedomie.
- ¹⁰ LEJEUNE, Ph., *Le Pacte autobiographique*. Paris: Editions du Seuil, 1975, 1996. Pri preklade tohto pojmu do slovenčiny by som sa skôr prikláňala k podobe „autobiografická konvencia“, keďže slovo pakt má na jednej strane silné militantné konotácie a na strane druhej pejoratívne. Treba však počkať, ako sa pojem ustáli, keďže sa v slovnecine len začína používať.
- ¹¹ LEJEUNE, Philippe, *Autobiographie*. In: *Dictionnaire des genres et notions littéraires*. Encyclopaedia universalis. Paris: Albin Michel, 1997, s. 50.
- ¹² ROUSSEAU, J.-J., *Les Confessions* (autor písal dielo v rokoch 1765–1770, vyšlo v Ženeve posmrtné v dvoch častiach v roku 1782 a 1789); *Les Rêveries du promeneur solitaire* (autor písal dielo počas posledného parížskeho pobytu v rokoch 1776–1778; vyšlo posmrtné v roku 1782).
- ¹³ K problematike denníkov, ktorým sa Ph. Lejeune v súčasnosti venuje, sa vyjadril aj v rozsiahlom rozhovore, uverejnenom v Magazine littéraire č. 11 v roku 2007. Kladie si otázku, prečo denník neexistoval v predrenesančnom období, hoci chronologické, postupné zápisy vo verejnej komunikácii existovali. Táto technika zaznamenávania sa stala dostupnou (či skôr predstaviteľnou a aplikovateľnou) až v období, podľa Lejeuna, dvoch kapitálnych zmien v západnej spoločnosti, ktorými bol vynález mechanických hodín začiatkom 14. storočia, čo zasiahlo do konceptu a vnímania času, a rozšírenie papiera. Duchovný denník, ktorého iniciátormi boli jezuiti, bol iba dôsledkom týchto zmien. Zmeny v spoločnosti a v technikách generujú aj ďalšie nové formy autobiografického písania.
- ¹⁴ LEJEUNE, Ph., *Rousseau et la révolution autobiographique* In: *Le Biographique, la réflexivité et les temporalités. Articuler langues, culture et formation*, Bachelard, D. a Pineau, G. (zost.). Paris: L'Harmattan, 2009, s. 49–65.
- ¹⁵ VALČEK, P., *Slovník literárnej teórie*. Bratislava: LIC, 2006, s. 30.
- ¹⁶ ERNAUX A., *Miesto medzi ľuďmi. Žena*. Bratislava: Causa editio 1994, prel. K.Bednárová; MICHON, P., *Život Eugena a Kláry a iné*. In: *Revue svetovej literatúry*, roč. 45, č. 3, 2009, s. 13–20, prel. I. Dobráková.
- ¹⁷ VIART Dominique, VERCIER Bruno: *La littérature française au présent*. Paris: Bordas, 2005, s. 77.
- ¹⁸ BEAUVOIR de S., *Veľmi ľahká smrť*. Bratislava: Q 111, 2000, prel. M. Činovská.

ON THE GENESIS OF THE AUTOBIOGRAPHICAL GESTURE IN LITERARY DISCOURSE

Authorial subject. Self-knowledge. Technologies of the self. Autobiographical gesture. Autobiography, autofiction, life narrative.

The paper studies the theoretical and literary-historical aspect of autobiographical writing, drawing from French theories. It attempts to define the character and content of the concept of autobiographical writing, deals with the problematics of authorial subject, touches upon the problem of historiography, genre characteristics and reception. It briefly describes the development of autobiography in the last two decades.

Doc. PhDr. Katarína Bednárová, CSc.
Filozofická fakulta UK Bratislava
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
kbednarova@voila.fr